

Anuari 19

Memòria anual de l'Associació
Cultural Sant Fructuós

SEPARATA

*Iam non deerit vobis pastor nec deficere poterit caritas et
repromissio Domini tam in hoc saeculo quam in futuro, hoc
enim quod cernitis, unius horae videtur infirmitas.*

(Passio Fructuosi, IV)

Un taller de vidre d'inicis del segle VIII dC al suburbi portuari de Tarragona

Francesc Rodríguez Martorell

Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Introducció

En els darrers anys, gràcies a les diferents actuacions arqueològiques portades a terme a la part baixa de la ciutat de Tarragona entre els segles XX i XXI, s'han publicat dues tesis doctorals que han posat de relleu un enorme conjunt d'estructures productives, domèstiques i d'emmagatzematge que confirmen la importància cabdal que tingué el port –i el seu suburbi– vers la pròpia ciutat romana i visigoda de *Tarraco-Tarragona* (Terrado, 2017; Lasheras, 2018).

A més a més, en el marc del recent projecte *El port de Tarragona a la desembocadura del riu Franco-lí (segles VII-VIII)*, s'ha aconseguit establir un diàleg fructífer que ha permès publicar un conjunt d'articles que analitzen les darreres restes arquitectòniques, ceramològiques i numismàtiques documentades als solars núm. 27A, B, C i D de l'avinguda del Cardenal Vidal i Barraquer entre els segles VII i VIII (Díaz i Pérez, 2016; Rodríguez i Macias, 2016 i en premsa; Rodríguez *et al.*, en premsa; Teixell i Rodríguez, en premsa) (Fig. 1).

En aquest article presentem en detall una de les estructures documentades en aquest solar urbanístic, un taller de vidre construït a inicis del segle VIII dC. La importància d'aquesta descoberta radica en identificar, juntament amb un altre espai productiu de fundició de ferro i bronze, instal·lacions productives

indeterminades i estructures domèstiques, que es corresponen amb les darreres construccions visigodes i/o les primeres emirals de la ciutat en un període amb escasses restes materials i, sobretot, documentals (cfr. Gonzalo, 2013; Pérez, 2013; Muñoz, 2013, 261s; Rodríguez *et al.* en premsa; Lasheras i Rodríguez, en premsa).

El taller de vidre del suburbi portuari occidental de Tarragona: el forn, els objectes de fabricació del vidre i el motlle de pedra

L'edifici en qüestió, denominat edifici productiu 2 (EP2) i situat al límit nord-est de la parcel·la 27 A-B de l'avinguda Vidal i Barraquer, presenta una extensió de 20,8 metres de costat per un mínim de 6 metres d'amplada i es troba subdividit en tres estances conservades (Fig. 2). Topogràficament es localitza a l'extrem occidental del suburbi portuari, annexionat a una via en sentit nord-sud que transitava de forma paral·lela al riu i que connectava el complex religiós de les basíliques paleocristianes amb el suburbi occidental de *Tarraco* amb el port (Serra i Vilaró, 1929-1935; López, 2006; Lasheras i Remolà, 2019).

Aquesta construcció es troba superposada estratigràficament a una altra de precedent, un enorme edifici de servei portuari aixecat sobre fonaments de banquetta correguda i murs d'*opus caementicium*, datada a partir de la segona meitat del segle VII (Ro-

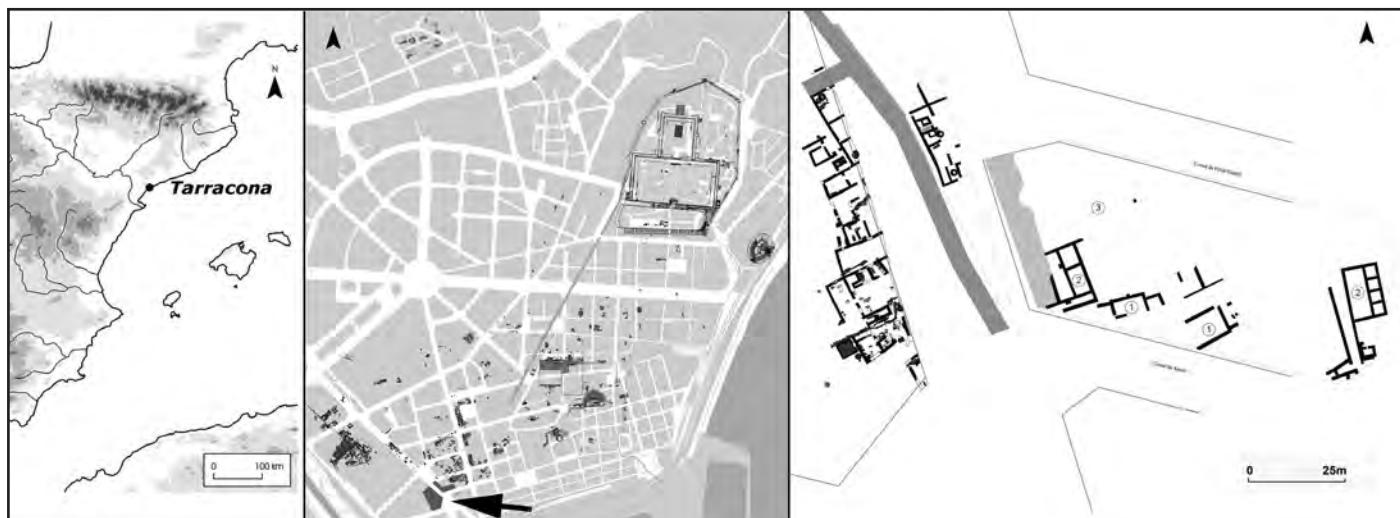

Fig. 1

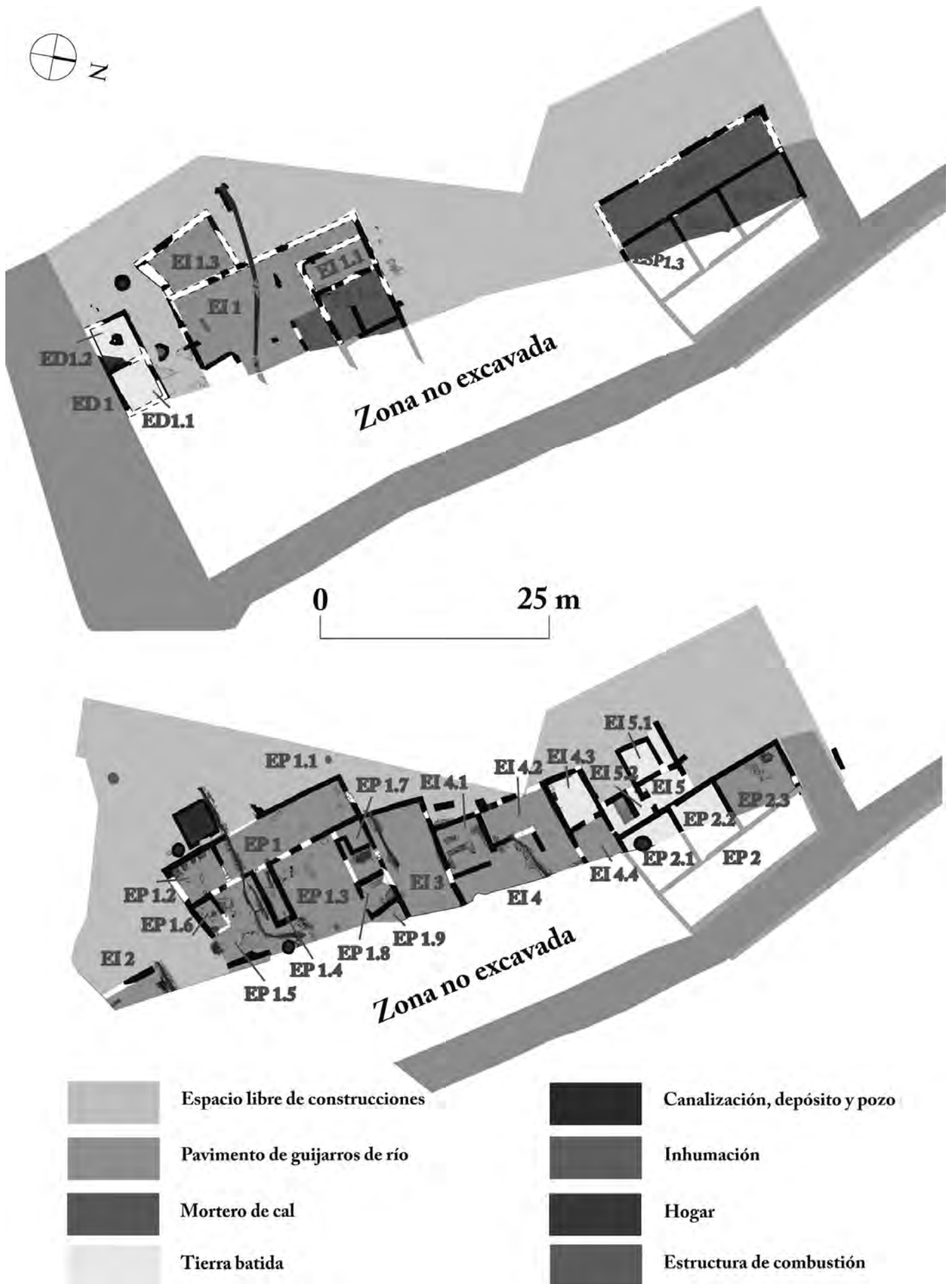

Fig. 2

dríguez i Macias, 2016 i en premsa). En el període de transició entre els segles VII i VIII, l'espai va quedar cobert per un conjunt d'estrats constructius que elevaren la cota d'ús en torn els 2,25-2,44 msnm (veure fig. 2). Tot i que l'àmbit més destacat d'aquesta nova construcció correspon al septentrional, on s'ubica l'espai identificat com a treball de producció del vidre (EP2.3), també es van documentar dos àmbits més, un amb un pou circular construït en pedra seca (EP2.1) i l'altre un espai lliure d'estructures mobles i amb un paviment de terra batuda (EP2.2).

Pel que fa a l'estança principal (EP2.3), presentava una plataforma argilosa, adossada a la paret, amb fragments incrustats de material constructiu ceràmic i pedres (veure fig. 3). Aquesta estructura, aixecada uns 20 centímetres respecte al paviment d'argila i còdols de riu, conservava una cambra de combustió circular amb el fons còncav i un conducte d'admissió allargat. Al seu interior, i al voltant de la mateixa, s'evidenciaren un conjunt de diferents fragments de vidres retorçats o amorfs, escòria de pasta de vidre, errors de cocció o fabricació i residus del treball productiu (veure fig. 3.8). A més del forn rectangular també es va localitzar un pedrís o element de suport durant el treball (veure fig. 3.6).

A banda de les estructures pròpiament productives, dins l'estratigrafia d'ús i abandonament del taller han anat apareixent diversos estris propis del procés de producció del vidre. En primer lloc cal esmentar la presència d'un recipient de perfil complet de *pietra de ollare* (fig. 3.5), pedra esteatita o *soapstone*, de perfil troncocònic de vora arrodonida i base plana, amb unes dimensions de 13,5 centímetres de diàmetre superior, 10,5 centímetres d'inferior i una alçada d'uns 16 centímetres aproximadament. L'elecció d'aquest recipient en espais productius es basa en la seva qualitat refractària; és a dir, bona resistència al xoc tèrmic o canvis extrems de temperatura. La *pietra de ollare* o *pierre ollaire* es va produir en tot l'arc alpí, una regió estesa des de la Vall d'Aosta a Valtellina (Itàlia), i es va exportar mitjançant els canals comercials de l'època per tot el nord d'Itàlia, Suïssa, sud-est francès i Barcelona (Serneels i Rébé, 2014; Billoin, en premsa, Beltrán de Heredia, 2013, 57, fig. 42).

També s'ha evidenciat en aquest edifici un gresol ceràmic, una cassola baixa amb una vora arrodonida i un llavi engruixit, amb parets primes i inclinades i fons còncav-pla (veure fig. 3.7). La seva superfície exterior estava completament recoberta amb una capa d'argila de fins a 2 centímetres, també rubefactada, per tal de consolidar la peça en contacte amb el vidre

fos. A l'interior encara es conservava una capa molt prima de vidre, de color vermellós, engruixit gradualment cap al fons. Gresols d'aquestes característiques s'identifiquen també a la part alta de Tarragona, concretament al context de la Torre de l'Audiència (Macias, 1999, 277), i en d'altres punts de la península Ibèrica com al Tolmo de Minateda (Amorós, 2018, 275, fig. 237), Barcelona (Beltrán, 2005, 75), València i Punta de l'Illa a Cabrera (Pascual *et al.* 2003, 99).

L'últim dels estris documentats al taller pertany a un fragment reutilitzat de marbre de Carrara, amb el negatiu d'un motiu central en forma de creu grega (6,5 centímetres de llargària) envoltada per 8 punts també en negatiu (0,6 centímetres de diàmetre). S'ha interpretat aquest objecte com un possible fragment de motlle per a la fabricació de creus o ornaments de decoració personal (aplic? penjoll?) o de mobiliari en format vidre, al situar-se a l'interior d'aquest taller. Aquest fragment del motlle no incorporaria els típics "bevedors" d'entrada del material fos, però sí els forats d'adhesió necessaris per a l'encaix amb l'altre fragment del motlle. Motius en creu d'aquestes característiques es troben ben presents en objectes litúrgics, fabricats en bronze, plata i or, i destinats a l'ús en processons o ornamentació dins les esglésies (Palol, 1999, 311).

Conclusions

Tal i com hem apuntat a la introducció, el projecte *El port de Tarragona a la desembocadura del riu Francolí (segles VI-VIII)* ha posat al descobert, entre d'altres construccions, una gran complex industrial situat a l'extrem occidental del suburbi portuari. Dins d'aquest sector en destaquen dos indrets principals: una fàbrica de fundició de bronze i/o ferro i un taller especialitzat en la fabricació de vidre (Rodríguez *et al.* en premsa). La presència d'aquests espais artesanals propers al mar és una constant dins l'etapa final de la tardoantiguitat, tal i com també s'evidencia en ciutats com, per exemple, Nàpols (Febbraro, 2010), però també s'observen aquests establiments propers a esglésies com el cas de la pròpia Roma (Saguí i Lepri, 2015, 234).

La posició geoestratègica del taller de vidre EP2 dins del suburbi portuari de *Tarragona* engloba aquests dos supòsits, un espai de producció i venda de productes a població resident al suburbi o a comerciants vinguts a la *urbs* a través de les xarxes comercials regionals i de llarga distància. Però també la venda de productes als peregrins vinguts per mar i de camí a la via que circulava des del port cap als espais martirials en honor als màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi. En

aquest sentit cobra especial rellevància el motlle de pedra localitzat a l'interior del taller de vidre, el qual podria emprar-se per la realització de creus com a ornaments personals i/o de decoració.

Pel que fa al taller de vidre que analitzem en aquest treball, ens trobem davant d'una de les instal·lacions productives de fabricació de vidre més tardanes en

tota la Península Ibèrica, per darrere dels tallers de Benalúa del segle VI (Sánchez de Prado, 367-368) i del de Recòpolis de l'últim terç del segle VI i el primer del segle VII (Castro i Gómez, 2008, 123). Però, alhora, ens està parlant de l'existència d'un col·lectiu de persones especialitzades en el treball del vidre i, sobretot, en la tècnica de la reutilització de la matèria vítria i de nova producció.

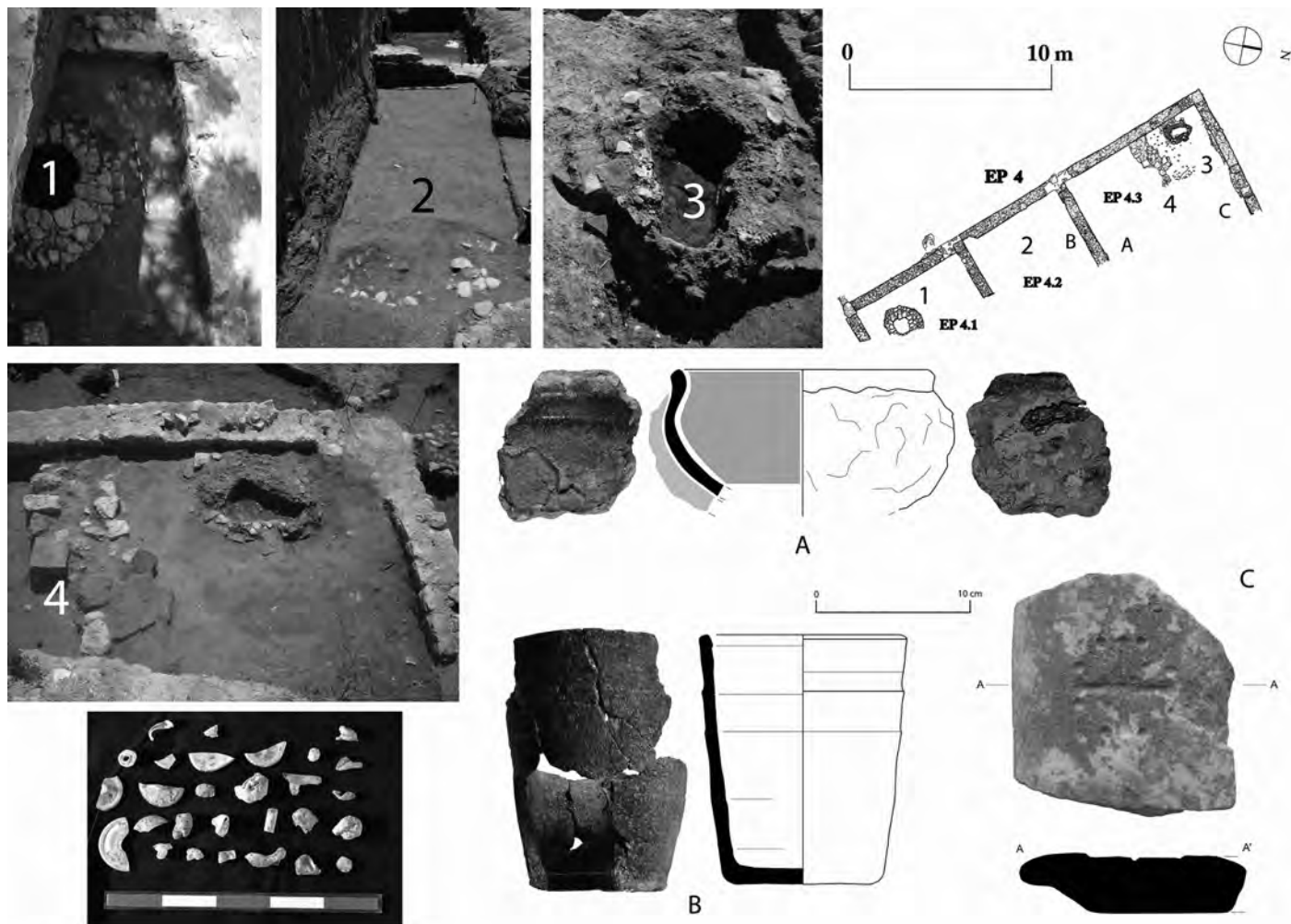

Fig. 3

Bibliografia

AMORÓS, V. (2018): *El Tolmo de Minateda en la alta edad media*. Cerámica y contexto, Serie Arqueología, Alacant.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2005): "Las producciones locales e importaciones de la cerámica común del yacimiento de la Plaza del Rei de Barcelona, entre la época visigoda y el período islámico. Siglos VI-VIII", *Quarhis 1*, Barcelona, pp.68-89.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2013): "*Barcino*, de colònia romana a *sede regia* visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una urbs en transformació", *Quarhis 9*, Barcelona, pp.16-118.

BILLOIN, D. (2015): "Les récipients en pierre ollaire: une vaisselle d'importation privilégiée dans l'est et le nord-est de la France", *Pierre a Pierre. Économie de la Pierre aux*

périodes historiques en Lorraine et régions limitrophes (1er s. av .J.-XVIIe s.), Nancy, 5-6 novembre 2015.

CASTRO, M. i GÓMEZ, A. (2008): "La actividad artesanal en Recópolis: la producción de vidrio" a: L. Olmo (ed.) *Recópolis y la ciudad en época visigoda*, Zona Arqueológica 9, Alcalá de Henares, pp.117-128.

DÍAZ, M. i ROIG, J.F. (2016): Els edificis portuaris tardoantics de l'àrea fluvial de Tarraco i les seves tècniques constructives. *Quarhis 12*, pp.78-92.

FEBBRAO, S. (2010): "Il quartiere artigianale e la necropoli", D. Giampola (ed.) *Napoli la città e il mare. Piazza bovio: tra romani e bizantini*, Electa, Nàpols, pp.57-81.

- GONZALO, X. (2013): La integració de Tarrakūna y su territorio en al-Andalus. *Arqueología y Territorio Medieval* 20, Jaén, pp.11-30.
- LASHERAS, A. (2018): *El suburbi portuari de Tarraco a l'Antiguitat tardana (segles III-VIII dC)*. Tesi Doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- LASHERAS, A. i REMOLÀ, J.A. (2019): "Ad suburbanum Tarraconis. Del àrea portuària al conjunt eclesiàstic del Francolí", J. López, (cur.) *Actes del 4t Congrés Internacional d'Arqueologia i món antic i VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. El Cristianisme en l'antiguitat tardana. Noves perspectives*, Universitat Rovira i Virgili i Institut d'Estudis Catalans, Tarragona pp.75-82.
- LASHERAS, A. i RODRÍGUEZ, F. (en premsa): "Tarragona in the 8th century: new elements for discussion", S. Esders, S. Polla, T. S. Richter (eds.). *The 8th Century. Patterns of Transition in Economy and Trade Throughout the Late Antique, Early Medieval and Islamicate Mediterranean, Berlin, October 4-7, 2017*.
- LÓPEZ, J. (2006): *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martiriàl de sant Fructuós*, Tarragona.
- MACIAS, J.M. (1999): *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*, Tulsis, Tarragona.
- MUÑOZ, A. (2013): *Sant Fructuós de Tarragona. Aspectes històrics i arqueològics del seu culte, de l'antiguitat a l'actualitat*, Tesi Doctoral, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.
- PALOL, P. (1999): "Bronzes litúrgics", VV.AA (eds.) *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X (309-311)*, Barcelona.
- PASCUAL, J.; RIBERA, A. i ROSSELLÓ, M. (2003): "Cerámicas de la ciudad de Valencia entre la época visigoda y omeya (siglos VI-X)", L. Caballero, P. Mateos y M. Retuerce (eds.) *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica. Ruptura y continuidad*, Anejos del Archivo Español de Arqueología XXVIII, Madrid-Mérida, pp.67-117.
- PÉREZ, M. (2013): "Tarraco a l'època visigòtica. Història política i eclesiàstica", J.M. Macias y A. Muñoz (eds.). *Tarraco christiana ciuitas*, Serie Documenta 24, Tarragona, pp.97-110.
- RODRÍGUEZ, F. i MACIAS, J.M. (2016): "Un nuevo contexto cerámico de la segunda mitad del siglo VII dC en Tarraco (Tarraconensis, Regnum Visigothorum)", R. Járrega y P. Berni (eds.) *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo. Monografías Ex Officina Hispana III (926-952)*, Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- RODRÍGUEZ, F. i MACIAS, J.M. (en premsa): "Tarracona: Pottery and trade in the 7th and 8th centuries", G. Parello, V. Caminnci, M.C. Parello, M. S. Rizzo, G. Costantino, C. Grecco, G. Lamagna, E. C. Portale (eds.) *LRCW 6. 6th International Conference on Late Roman Coarse Ware, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry. Land and sea: pottery routes. Agrigento, 24-28 maggio 2017*.
- RODRÍGUEZ, F.; DÍAZ, M.; MACIAS, J.M.; ROIG, J.F. i TEIXELL, I. (en premsa): "Los últimos edificios domésticos, de Servicio portuario y productivos del suburbio de Tarracona (s. VII- VIII): un ensayo holístico", C. Doménech i S. Gutiérrez (eds.), *International Workshop. El sitio de las cosas: la Alta Edad Media en contexto (siglos VII – X). Del 26 al 28 de septiembre del 2018*, Universitat d'Alacant.
- SAGUI, L. i LEPRI, B. (2015): "La produzione del vetro a Roma: Continuità e discontinuità fra Tardoantico e Altomedioevo", A. Molinari, R. Santangeli, i L. Spera (eds.) *L'Archeologia della produzione a Roma (V-XV secolo). Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma 2014)*, Bari 2015, pp. 225-241.
- SÁNCHEZ DE PRADO, M.D. (2018): *La vajilla de vidrio en el ámbito suroriental de la Hispania romana. Comercio y producción entre los siglos I-VII dC*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alcant.
- SERNEELS, V. i RÉBÉ, I. (2014): "Les récipients en pierre pierre ollaire", I. Rébé, C. Raynaud i P. Sénac (eds.), *Le premier Moyen Âge à Ruscino (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales) entre Septimanie et al-Andalus (VIIe-IXe s.)*. *Hommages à Rémy Marichal*, Monographies d'archéologie méditerranéenne 35, Lattes, pp.247-261.
- SERRA, J. (1928-1935): *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Madrid.
- TEIXELL, I. i RODRÍGUEZ, F. (en premsa): "Aproximación al conocimiento numismático en contextos arqueológicos del siglo VII e inicios del siglo VIII de Tarracona", A. Estrada (dir.) *XVI Congreso Nacional de Numismática. Tesoros y hallazgos monetarios: Protección, estudio y musealización. Del 28 al 30 de noviembre del 2018*, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
- TERRADO, P. (2017): PORTUS TARRACONIS. *El puerto de Tarraco en época tardorrepública y altoimperial. Fuentes, historiografía y arqueología*. Tesis Doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

30 ANYS

**PRIMERA REPRESENTACIÓ DE
LA PASSIÓ DE SANT FRUCTUÓS**

(1990-2020)

*Un viatge cap a les nostres arrels paleocristianes
a través de les figures de Fructuós, Auguri i Eulogi*

ASSOCIACIÓ CULTURAL
SANT FRUCTUÓS